

MAAELU JA SELLE KIRJELDUSED

Liisi Jääts

Taasiseseisvunud Eesti maaelus on toimunud suuri murranguid, mis on sundinud inimesi tegema valikuid, ümber korraldama oma majapidamist ja elatusalasid, kohanema turu nõudmistega ning läbi mõtlema oma eelistusi ja ootusi maaelu suhtes. See Eesti-sisene protsess asetub aga hoopis laiemasse konteksti – olulisi ümberkorraldusi toimub kogu Euroopa maaelus, räägitakse isegi maaelu tähenduse põhimõttelisest muutusest.

Käesoleva artikli eesmärgiks on empiirilisele välitöömaterjalile tuginedes anda pilt ühe konkreetse maapiirkonna – Karula rahvusparki elanike argielust, nende toimetulekustrateegiatest ja hoiakutest maaelu erinevate teemade suhtes. Inimeste seisukohad ja hoiakud on osalt individuaalsed, kajastades konkreetselt selle inimese elukäiku ja kogemusi. Osalt tulenevad nende hoiakud laiematest ühiskonnas levinud arusaamadest ehk nn sotsiaalsetest representatsioonidest. Siinse teemakäsitlemise teine eesmärk ongi näidata inimese valikute ja otsustuste seost omaksvõetud maaelu representatsiooniga.

Maaelu representatsioon on kultuuriline mõiste, see on kirjeldus või kujutluspilt, mis ei seostu konkreetselt ühegi füüsilise paigaga, vaid hõlmab sageli kujutletud maastikke ja idealiseeritud ühiskonda. Representatsioonid eksisteerivad sotsiaalsel, mitte isiklikul tasandil. Sotsiaalsete representatsioonide kaudu inimesed mõistavad ja seletavad end ümbritsevat keerukat sotsiaalset ja füüsilist keskkonda. Olles omamoodi reaalsusekirjeldused ja struktureerides viisi, kuidas inimesed maaelust mõtlevad, kujundavad representatsioonid ka viisi, kuidas konstrueeritakse ligipääsu erinevatele maaelu ressursidele ja nende kasutamist (Frows 1998: 57). Alljärgnevas kasutan representatsiooni tähenduses suupärasemat mõistet „kirjeldus“.

2003.–2004. aastal toimusid Kagu-Eestis Karula rahvusparki alal etnoloogilised välitööd, mille eesmärgiks oli uurida esiteks inimeste

seisukohti tänapäeva maaelu kohta ning teiseks arvamusi rahvusparki ja selle tegevuse kohta. Rahvusparki puudutav teemadering hõlmati küsitlusse sellepärast, et kaitseala piires puutuvad kohalikud elanikul ühel või teisel viisil oma argielus paratamatult kokku kaitseala olemasolust põhjustatud teguritega – nii piirangute kui ka teatud avaramate võimalustega (nt turistide suurema arvu tõttu). Välitööde käigus taheti uurida, millisena kirjeldavad inimesed maaelu, selle võimalusi ja probleeme ning millisena nad näevad rahvusparki kui piirkonna elu olulise mõjutaja rolli oma argielus.

Välitööde käigus koguti 30 intervjuud. Küsitleti põhiliselt rahvusparki territooriumil elavaid inimesi – erinevate põlvkondade ja elukutsete esindajaid, nii põliselanikke, hiljuti sinna kolinuid kui suvitajaid. Võrdluseks küsitlesime ka mõnda rahvusparki piiridest väljaspool, kuid selle läheduses elavat inimest.

Kogutud materjali analüüsid joonistus minu jaoks välja kaks üksteisest üsna erinevat intervjuueeritute gruppi. Need kaks gruppi ei hõlma kõiki tehtud intervjuusid. Nii nagu elus eneses ei jaotu inimesed ja nende hoiakud kunagi selgelt lahterdavateks rühmadeks, vaid iga üksiku inimese puhul on tegemist veidi teistsuguse omaduste ja seisukohtade kogumiga kui kellegi teise puhul, nii saab ka kõnealuste intervjuueeritute puhul mingitest rühmadest või kategooriatest rääkida üksnes üldistades ja lihtsustades. Intervjuusid analüüsid grupeerisin kokku need, mis esindasid sarnaseid seisukohti. Mõneti ootuspäraselt selgus, et sarnased hoiakud ja arusaamad on inimestel, kelle elukäigus on sarnaseid jooni. Nii kuuluvad ühte gruppi valdavalt pensioniealised, pika maaelu kogemusega inimesed ja teise nooremapiirid, linliku taustaga inimesed. Tahaksin rõhutada, et alljärgnevas hoiakute analüüsis ei ole primaarne mitte inimeste põlvkondlik kuuluvus, vaid nende väljendatud seisukohad ja väärtushinnangud. Intervjuueeritute seas oli ka pensioniealisi inimesi, kelle paljud hoiakud ning optimistlik ellusuhtumine lähendasid neid pigem uustulnukate rühmale.

Alljärgnevas annan kõigepealt ülevaate laiematest maaelu sotsiaalmajanduslikest protsessidest, sh Euroopa Liidu põllumajanduspoliitika suundadest, mis mõjutavad ka Eesti maapiirkondade

elanikke,¹ edasi kirjeldan pikemalt kahte eelnimetatud gruppi Karula rahvuspargi elanike seas, nende hoiakuid ja praktilisi valikuid. Ühtlasi püüan analüüsida, millised on nende kahe grupi esindajate maaelu kirjeldused ehk representatsioonid ja kuidas nad tulevad toime muutuva sotsiaalmajandusliku kontekstiga.

1. MAAELU ÜMBERSTRUKTUREERIMINE

Viimase paarikümne aasta jooksul on lääneriikide maaelus toimunud murrang, mille on kaasa toonud majanduslikud ja sotsiaalsed nihked ühiskonnas. Kokkuvõtlikult nimetatakse seda murrangut akadeemilises kirjanduses maaelu ümberstruktureerimiseks või ka maaelu ressursibaasi muutumiseks. See hõlmab muutusi põllumajanduslikus tootmises, eelkõige põllumajanduse kui elatusala marginaliseerumist, maaelu kaubastamist, keskkonnakaitse ja turismi esiletõusu ning rännet linnast maale, kui nimetada vaid kõige laialt ulatuslikumaid protsesse.

1.1. Maaelu protsessid Euroopa Liidus

Euroopa Liidu Ühine Põllumajanduspoliitika (CAP – *Common Agricultural Policy*) on reguleerinud põllumajanduslikku tootmist Euroopa Liidus ja sedakaudu ka ettekujutust maaelust II maailmasõjale järgnenud kümnendite jooksul.

CAPi juured on 1950. aastate Lääne-Euroopas, mil põllumajandusel oli raskusi elanikkonna vajaduste katmisega. Algas tootmisele keskendunud ajajärk. Seda ajastut iseloomustavaid põhimõtteid nimetatakse ühtekokku modernistlikuks maaelu paradigmaks (Silvasti 2001; Halfacree 2006: 53–54), mille kohaselt maaelaniku iseeneestmõistetav elatusala on seotud põllumajandusliku tootmise või metsandusega. Seda kuni 1980. aastateni kestnud perioodi iseloomustas põllumajandusliku tootmise intensiivistamine, talupidajate arvu vähenemine, põllumajandusettevõtete suurenemine ja väikeste maa-asulate kiratsemine. Modernistliku põllumajandusparadigma raames nähti selles arengut, mis aitab muuta põllumajanduslikku tootmist efektiivsemaks ja elu nii linnas kui maal paremaks (Silvasti

¹ Välitööde toimumise ajal 2004. aastal sai Eesti ametlikult ELi liikmeks ning teed tasandavad programmid olid selleks ajaks toimunud juba mõni aasta.

2001: 12). Laias laastus samad protsessid toimusid ka Nõukogude Liitu kuulunud Eestis. Ehkki nõukogude põllumajandussüsteem erines mitmes mõttes kapitalistlike riikide omast, ühendas neid kõnealusel perioodil siiski orienteeritus tootmismahdade kasvule. Mõlemad süsteemid toimisid modernistliku maaelu paradigma raames.

1980. aastateks võideldi Euroopas pideva põllumajandustoode-
te ülejäägiga, mis koormas ELi eelarvet ja oli maksumaksjate silmis ebapopulaarne. Ühtlasi sai selgeks, et maaelus on juba mõnda aega toimunud sotsiaalsed ja majanduslikud muutused, mille tõttu varasem, modernistlik maaelu kirjeldus ehk representatsioon ei vasta enam täielikult reaalsusele. Üheks oluliseks nihkeks maaelus oli põllumajandusliku tootmise marginaliseerumine.

Põllumajanduse moderniseerimise ja tootmise intensiivistamise loogilise tulemusena koondus toidutootmine suhteliselt väikese arvu suurtootjate kätte, seda eelkõige suurtootmiseks sobiliku maastiku ja mullastikuga piirkondades. Järk-järgult suurenes nende maainimeste arv, kellele põllumajandussektoris tööd ei leidunud või kelle väiketalu ei suutnud neid elatada.

Põllumajanduse marginaliseerumine on ühest küljest territoriaalne protsess – intensiivseks suurtootmiseks sobimatutes piirkondades otsitakse toidu tootmise asemele või kõrvale teisi tegevusalasid. Veelgi olulisem on aga põllumajanduse marginaliseerumise sotsiaalne külg, st suureneb see osa maaelanikkonnast, kelle jaoks põllumajanduslik tootmine ei ole (peamine) sissetulekuallikas (*The Future of Rural Society*. 1988: 5, 15). Varem põllumajanduslikus kasutuses olnud maa võetakse kasutusse mingil teisel moel. Sageli on see seotud vaba aja veetmise viisidega ja esmajoones linnaelanike nõudluse rahuldamisega. Sellise nihke taustaks on asjaolu, et maa põllumajanduslik kasutus on maaelanike jaoks vähem tulus kui turismi ja vaba aja veetmise sektoriga seotud võimalused. Elatusalade muutuse tõttu ei ole enam põhjust seostada Euroopa (ja ka tänapäeva Eesti) maaelanikkonda üksnes põllumajandussektoriga, pigem on maal tekkinud mitmeid erinevaid sotsiaalseid ruume (Cloke 2006: 19; Perkins 2006: 245). See muutus ei ole toimunud kiiresti ega valutult. Paljudel põllumajandussektoris töötanud inimestel on olnud raske kohaneda põllumajanduse marginaliseerumise ja põllumehe staatuse muutumisega maaelu domineerivast rühmast üheks paljudest rühmadest (Silvasti 2001: 31).

Teadvustades Euroopa Liidu maaelu ja põllumajanduspoliitika probleeme, tehti 1990. aastatel CAPis palju olulisi muutusi. Enam ei sõltu toetused tootmismahjust. Lisaks peavad põllumehed järgima keskkonna, toiduohutuse ja loomakaitse norme. Keskkonnanormide integreerimine Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikasse algas 1980. aastatel. Keskkonnakaitses nähti suurt potentsiaali, et luua intensiivseks põllumajandustootmiseks sobimatute piirkondade elanikele töökohti (*Ühine põllumajanduspoliitika...*: 16; Gray 2000: 43; vt ka *The Future of Rural Society*. 1988).

1990. aastatel toimus oluline muutus põllumajanduse ja laiemalt maaelu rolli määratlemisel ühiskonna jaoks: põllumajandust hakati kirjeldama multifunktsionaalsena, st põllumajandussektori tegevuse tulemusena ei nähtud enam ainult toidu- ja kiudaineid, vaid ka loodushoidu, turismi, maakohtade haldamist ja hooldamist. Ehk nagu seda väljendab John Gray: „Kui varem said kohalikud põllumehed abi CAPi toetustest selleks, et *toota* põllumajandustooteid inimeste jaoks väljaspool nende maapiirkonda, siis nüüd on maapiirkonnad kohad, kuhu tullakse väljastpoolt, et *tarbida* seda, millest maapiirkonnad uue arusaama järgi koosnevad: keskkonda, pärandit, ilusat maastikku, kohalikke tavasid ja tooteid“ (Gray 2000: 44).

See on areng, millele viidatakse tihti kui pöördele „tootmise maastikult“ „kaitstavale maastikule“ (või „tarbimise maastikule“). See tähendab varem põllumajanduslikuks tootmiseks kasutatud alade välise ilme säilitamist. Kultuurmaastik ei teki enam tingimata põllumajandusliku tootmise kõrvalsaadusena, vaid kultuurmaastiku säilitamisest on saanud eesmärk iseeneses.

1.2. Muutused maaelanikkonnas

Üks oluline tänapäeva maaelu mõjutav protsess on vastulinnastumine ehk ränne linnast maale (*counter-urbanization*). See tähendab inimeste kolimist linnast välja: linnalähedastesse eeslinnadesse, aga ka kaugematesse alevitesse või küladesse.

Otsus kolida linnast maale elama tugineb tihti maaelu idealiseerivatele ettekujutustele. Sellegipoolest ei hakka vastsed maaelanikud enamasti tootmistalude pidama või tegelema muude tavapäraselt maaeluga seostatavate tegevustega. Nende kodud on tavaliselt hoolikalt korrastatud, sageli vanapärasel stiilis ja ümbritsetud hooldatud aia-

ga. Nende jaoks seostuvad maakoduga märksõnad nagu kvaliteet, tervislikkus ja sotsiaalne staatus (Perkins 2006: 251).

Endised linlased toovad maapiirkonda kaasa uusi kultuurilisi ja majanduslikke algatusi. See mõju on seda tugevam, mida rohkem piirkonna elanike seas on hiljuti linnast tulnud ja mida tugevamini nad on linnaga seotuks jäänud.

Vastulinnastumise üheks osaks on nn hobitalud. Üks või mõlemad hobitalu täiskasvanud pereliikmed käivad sageli väljaspool talumajapidamist tööl. Talumajapidamisest ei oodata erilist majanduslikku tulu. Milliseid koduloomi pidada või taimi kasvatada sõltub hobitaluniku puhul sageli sama palju emotsioonidest ja moest kui majanduslikest kaalutlustest.

Lääneriikides on vastulinnastumise protsess toimunud 1950. aastatest peale. Eestis hinnatakse sama protsessi alguseks 1980. aastate lõppu (Tammaru, Kulu, Kask 2003: 8). Statistika andmetel ei ole vastulinnastumine (erinevalt eeslinnastumisest) taasiseseisvunud Eestis olnud kuigi arvukas (Tammaru, Kulu, Kask 2003: 18). Ometi näitavad käesoleva töö aluseks olnud välitööde andmed teistsugust pilti. Karula rahvuspargi piires tehtud 30 intervjuust oli üheksa – ligi kolmandik – tehtud inimestega, kes olid 1990. aastate jooksul linnadest (peamiselt Tallinnast ja Tartust) Karulasse kolinud. Seega võib järeldada, et Karula rahvuspargi elanike rände dünaamikas toimub protsess, mis pole Eesti perifeersetele maapiirkondadele tüüpiline.

1.3. Maapiirkondade kaubastamine

Maapiirkondade ressursibaasi muutust saab kujukalt käsitleda kaubastamise (*commodification*) mõiste kaudu. Kaubastamine tähendab selliste nähtuste või objektide ostmist ja müümist, mida varem kaubana ei käsitletud. Kaubastamine on turumajanduse levimine valdkondadesse, mis varem selle alla ei kuulunud.

Üldtuntud põllumajanduslikele toidu- ja tehnilistele kultuuridele on lisandunud uued elustiili ja moega seotud tooted, hobitalud ja maakodud kui nišitooted kinnisvaraturul ning eelkõige vaba aja veetmise ja turismiga seotud suur tooterühm, kuhu kuuluvad näiteks nn aktiivne puhkus looduses, (pärand)kultuurinähtuste kaubastamine, rannamõnud jne. Kaubastamisprotsessi edenedes tuuakse komertskasutusse üha uusi kohti, mis saavad nii uue tähenduse.

Maaelu kaubastamisse saab suhtuda mitmeti. Selles on nähtud kahjulikku protsessi, mis nõrgendab kohalikku kultuuri ja kogukonda, vähendades erinevusi ja tugevdades erinevate piirkondade ühtlustumist. Teise vaateviisi kohaselt tõlgendatakse seda kui muutust, mis põhineb kohtadele uudse tähenduse andmisel ning selle kaudu nende elujõulisuse tagamisel (Perkins 2006: 247).

Vaadates selle käsitluse vaimus uuesti Euroopa Liidu ühtse põllumajanduspoliitika suundi, võib öelda, et kogu maaelule on antud uus tähendus, milles on oluline osa piirkondade loodusväärtuste ja kultuuripärandi aktiveerimisel ressursina.

Selles lääneriikide maaelu ümberstruktureerumise kirjelduses võib ära tunda mitmeid protsesse, mis iseloomustavad ka tänapäeva Eesti maaelu. Siia kuuluvad keskkonnakaitse suurenev roll, põllumajandusliku tootmise kui sissetulekuallika tähtsuse vähenemine, välis- ja siseturismi tõus ning vastulinnastumine. On ka erinevusi, esmajoones pikk nõukogudeaegse kolhoosikorra kogemus ja talupidamise kui eraettevõtte suhteline uudsus taasiseseisvunud Eestis, samuti Lääne-Euroopaga võrreldes madalam elatustase ja sellest tulenevad erinevused maaelu kaubastamise tasemes.

Vaatame järgmiseks, kuidas kirjeldasid maaelu 2003.–2004. aastal Karula rahvuspargis intervjueeritud inimesed. Olen kasutanud erinevate hoiakute illustreerimiseks tsitaate intervjuudest. Kuna mitmed intervjueeritud soovisid anonüümsust ja nii väikese kogukonna puhul täpsema elukoha, sünniaasta või ameti mainimine viitaks informandile liialt otseselt, on tsitaatide autorite kohta märgitud vaid sugu (N, M).

2. PÕLISELANIKUD

Sellesse gruppi on koondatud üheksa välitöödel tehtud intervjuud. Selle grupi esindajad on põhi-, kesk- või keskeriharidusega inimesed, kes on praeguseks pensionil (ühe erandiga). Kaks intervjueeritud elab väljaspool Karula rahvuspargi piire, kuigi sellele väga lähedal. Kaks selle grupi liiget on sõna otseses mõttes piirkonna põliselanikud, viis on sündinud väljaspool praeguse Karula rahvuspargi piire, kuid abielu kaudu sinna 1950.–60. aastatel elama asunud. Kasutan selle intervjueeritute grupi tähistamiseks sõna „põliselanikud“, kuigi enamik neist pole oma praeguses elukohas sündinud ega

kasvanud. Nimetus „põliselanik“ viitab pigem sellele, et võrreldes teiste praeguste rahvuspargi ala elanikega on need inimesed selle piirkonnaga oluliselt kauem seotud olnud.

Suur osa põliselanike elust on möödunud nõukogude korra ajal, kolhoosis/sovhoosis või metskonnas töötades – neli inimest on töötanud Karula metskonnas (metsatöölise, vaigutaja, metsavahina) ning viis intervjueeritud kolhoosis.

Lisaks töölkäimisele pidasid kõik intervjueeritud põliselanikud nõukogude aja lõpul isiklikku väikest majapidamist. Nõukogude perioodi lõpul oli Eesti maapiirkondades tavaline, et koduses majapidamises peeti lehma, sigu, lambaid ning suurem osa perele vajalikust kartuli- ja köögiviljavarust kasvatati ise. Mõned majapidamised tootsid ka turu jaoks (Petseri ja Leningradi turule), kuid põhiosas toodeti oma pere vajadusteks.

Kõik intervjueeritud põliselanikud on erastanud talu, kus nad 1990. aastate alguses elasid: enda või abikaasa kodutalu, nõukogude ajal ostetud talukoha või ametikorterit. Kõigi talude juurde (ühe erandiga) kuulub maaomand.

Eesti Vabariigi taasasutamise ajaks olid need inimesed pensioniealised või peatselt pensioniealiseks saamas. 1990. aastate jooksul on kõik selle grupi liikmed põllumajanduslikku tootmist oma koduses majapidamises järk-järgult vähendanud, eelkõige loomapidamist (veised, lambad, sead, kanad), aga ka haritavat põllu- ja aiamaad. Põhjenduseks tuuakse kõrge vanus ja halvenev tervis, samuti asjaolu, et toiduaineid on mugavam ja vahel ka odavam osta kui ise kasvatada. Siiski oli kõigil põliselanikel ka meie välitööde toimumise ajal olemas väike majapidamine oma pere tarbeks. Kasvatati vähesel määral juur- ja köögivilju, peeti lehma ja/või kanu. Talutooteid jagati laste peredega, aga reeglina müügiks midagi ei kasvatatud. Elatusallikaks on peamiselt pension koos väikese lisaga oma aiamaalt ja osaliselt laste tugi.

2.1. Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud

Nõukogude Eesti aeg ja tollane elukorraldus on sellesse gruppi kuuluvate inimeste jaoks oluline eluilma osa. Väärtuslikuna ja praeguse elu suhtes paremana meenutatakse nõukogudeaegset tihedat asustust ja inimestevahelist suhtlemist (ühised jaanipäevad, sünni-

päevad, külapeod, vastastikune abistamine), hooldatud põllumajandusmaa rohkust (vastandina praegusele võsa rohkusele) ja võimalust oma majapidamises kasvatatavatest põllumajandussaadustest ära elada (piimamüük, köögiviljade ja kartuli müümine Venemaal).

Praegust olukorda maal tajuvad selle grupi esindajad võrdlemisi perspektiivituna. Kõik põliselanike grupi esindajad tõid negatiivse tendentsina välja ümbruskonna talude tühjenemist ja kohalike elanike vananemist. Sellega käib koos haritava maa sööti jäämine ja võsastumine. Vanemaealiste inimeste jaoks on ideaaliks jäänud 1920.–1930. aastate või ka nõukogudeaegne (1960. aastate linnastumislaine eelne) asustuspilt, mis oli praegusega võrreldes tõepoolest oluliselt tihedam. Talude tühjenemine oli statistika andmetel kõige kiirem 1970.–80. aastatel, kuid jätkus aeglasemas tempos hiljemgi. Näib, et intervjueeritute jaoks on see pikk protsess tagasivaates just nagu lühenenud ja kokku sulanud 1990. aastate põllumajandusliku madalseisuga, nii et külade tühjenemisest kaldutakse rääkima seoses Eesti Vabariigi ajaga, mitte niivõrd nõukogude ajaga.

Meid ei ole midagi, viis või kuus tükki on jäänud kahe küla pealt. Nii palju on siia jäänud, kus enne oli mitukümmend ja rohkem. Kõik [talud] on tühjad. Mina veel olen siin, olen vastu pidand. Näis, kui kaua. /---/ Kes on surnud, kes läksid latsi juurde. Midagi töökohti siin ju ei olnud. Midagi polnud ju teha noortel. (N)

Nõukogude ajal jah. Siis viidi piima, piimaring viis siit läbi küla. Üle päeva viidi, panid purgi piima. Siis oli [mul] kats-kolm lehma, lapsed väiksed olid, tolle piimarahaga sain lapsi koolitada. Tööl ka käve ja. /---/ Siis oli metskond, metskonnast sai traktori, hobuseid oli, metsavahid olid. Nüüd on küla täiesti tühjaks jäänud, mitte kui midagi ei ole. (N)

Põliselanikest intervjueeritud kaldusid kujutama seda protsessi süngemates toonides kui ülejäänud intervjueeritud. Seisukoht „kõik kaob ja hääbub“ peegeldab viisi, kuidas nad oma elukeskkonda tajuvad. Külaelu hääbumise rõhutamine võib peegeldada osalt nende inimeste endi kõrvalejäämist 1990. aastatel maaelus esilekerkinud uutest suundadest ja võrgustikest. Tiina Silvasti, kes on uurinud Soome kaasaegsete talupidajate hoiakuid, leiab, et üks olulisi talukeskse elulaadi väärtuseid on talu jätkuvuse ideaal – oma tööd ja

elu talus nähakse kordaläinu ja mõtestatuna, kui talu saab pärandada kellelegi, kes sama tööd jätkaks (Silvasti 2001: 243–244). Enamikul selle grupi intervjueeritustest ei ole lapsed kodutallu jäänud. Mitmel elavad lapsed küll lähedastes keskustes (Antsla, Võru, Valga), külastavad vanemaid sageli ja aitavad ka koduse majapidamise juures, kuid kodutalu jätkajaks ei ole saanud. 1998. aasta sotsioloogilisele küsitlusele vastanute täiskasvanud lastest elas kodutalus 9% (Leetmaa 1999: 15). Laste lahkumine kodust ja valik linliku eluviisi kasuks võib olla üks põhjuseid, miks vanem põlvkond kogeb maaelu tänapäeval perspektiivituna.

Ka 1990. aastate põllumajanduslik madalseis ja uut moodi maajandama õppimise raskused võeti korduvalt kõneks. Kolhoosid-sovhoosid olid likvideeritud, ühistud ja noored talumajapidamised ei olnud veel elujõulised. Nõukogudeaegsed väikesed individuaalmajapidamised, kus kõike kasvatati natuke, ei sobinud uutesse tingimustesse: need polnud turule orienteeritud tootmistalud, samas ei olnud uutes oludes tarvis enam ise oma peret kõiõega varustada. Ka nõukogude ajast harjumuspärane ühe-kahe lehma pidamine ja piima müük ei tasunud enam ära.

Korduvalt väljendati arvamust, et talupidamisega on raske ära elada. Kurdeti masinate vähesuse ja kalliduse üle ning põllumajandustoodete madala hinna üle.

/---/ mul olli üks pullikene ja kaks lehma ja sis pidi ju piima välja puki pääle viima ja sis tulli ju [piima]autu kah. Aga pärast läts tuu asi kah nii lahjas ärq – palju ma saiq – vist kuuskümme viis senti inne ja es tasu inämp tuu jändamine. Hainategemine jaq – nafta om kallimp kui sjoo piim. (M)

Tõdetakse, et ilma noorema põlvkonna toeta on vanemaealisel inimesel väga raske kõigi töödega toime tulla. Mitmed mainivad, et nende arvates oleks parim variant, kui lapsed jätkaksid talupidamist, kuid see ei ole tõenäoline. Lähedalasuvates keskustes (Antsla, Valga, Võru) elavad järeltulijad käivad küll vanematel külas ja on teatud tööde juures abiks, kuid ei kavatse päriselt kodutallu naasta. Mitmel puhul mainis informant, et tõenäoliselt jääb talukoht edaspidi lastele suvilaks.

Üks suur mureallikas on põliselanike jaoks kultuurmaastike seisukord ja seda mitte ainult oma talu maadel, vaid laiemalt kogu ümb-

ruskonnas. Kõik selle grupi liikmed nõustusid, et kultuurmaastik on väärtuslik ning talupidamine peab jätkuma, et kultuurmaa võssa ei kasvaks. Kirjeldatakse, kui palju oli haritud maad mõnikümmend aastat tagasi, ja tõdetakse kahetsusega, kui palju sellest on nüüdseks võssa ja metsa kasvanud. Põliselanike jaoks on loomulik, et võsa ja metsa pealetung on vaja peatada. Hooldatud kultuurmaastik on nende jaoks nn implitsiitne väärtus, st miski, mille tähtsus on nii iseenesestmõistetav, et seda pole vaja põhjendada ega selgitada. Põlde, heina- ja karjamaid on vaja eluks tarviliku tootmiseks, aga hoolitsetud maa kannab ka moraalselt ja esteetilist väärtust. Kultuuristatud ja hooldatud maastik on ilus. Söötis ja võsastuvat kultuurmaad tajutakse kui talupidaja küündimatuse või lohakuse näitajat, ühtlasi ka kui vähemväärtuslikku ja ebaturvalist elukeskkonda. Toodi näiteks, et võsastuvale alale on asunud ussid, keda seal ei olnud siis, kui see ala oli heinamaa. Arvati, et kui mets kasvab liiga talusüdame lähedal, hakkavad hundid õuelt loomi murdma. Oli ka ebamäärasemaid, täpsemalt põhjendamata negatiivseid hinnanguid:

Foto. Kupliline maastik Kaika kandis. Karula rahvuspark. Foto Kristel Rattus 2004.

*Ma ikka käin ja niidan, niikaua kui mul jõud veel üle käib. See-pärast, et ma ei taha siin võsas olla. /---/ Aga ammuks see oli kartu-
limaa, nüüd ei näegi enam, kasemets kasvab nii ruttu. Ja kui ühtegi
loomaa ei ole, ela siin võsas, jumal hoidku. (N)*

*Üks asi külh, mida peaks ütleva, om sjo, et mõts kasus külh
aknist varssi sisse. Sjo võis olla külh kümmekond vai nii aastakka
tagasi kui ma pressi haina sjo kolhoosile, kaeh, sjo nurm siäl, kos
omma kõik mets pääle kasunu – kae, tolle pressi ma kokku ja säält
sain ma kolmkümmet tonni! Ja üte kuurmakese viil pääle. Kolm-
kümmet tonni haina! Aga nüüd om mõts, nüüd olõ-õi mitte midagi.
Jah, mõtsiku jagu... ja seda oma nukka ma hoidse siit ilusambas, et
muidu on väga õel kaijaki, ku mõts om egäl puul. (M)*

Selle põlvkonna inimestel on isiklik mälestus maastikust siis, kui kultuuristatud maad oli rohkem. Neil on võrdlusmoment. Kui põllu-
majanduslikus kasutuses olevat maad tajutakse suurema väärtusena
kui metsistunud/looduslikku maastikku, siis tõlgendatakse praegust
olukorda allakäiguna.

Nende jaoks, kes elavad oma vanemate talus, lisandub sellele
võrdlusmomendile moraalne kohusetunne vanemate ees. Põliselani-
kud kirjeldavad, milline nägi talukoht välja nende lapsepõlves, kus
asusid põllud ja heinamaad, ning kahetsevad, et pole suutnud talu
sellisena hoida, nagu see oli vanemate ajal. Tuntakse süüd oma va-
nemate ees, et talumaad on lastud „raisku minna”.

Samasugust hoiakut on kirjeldanud T. Silvasti soome talunike
puhul (2001: 244). Hoolitsetud kultuurmaa tähendab kompetentset
ja oma tööga hästi hakkama saavat talunikku, söötis maa vastavalt
kehva talunikku. Seega ei ole võsastuvad talumaad mitte lihtsalt este-
teiline või põllumajanduslik probleem, vaid see puudutab sügava-
malt talupidaja eneseuhkust, enesest lugupidamist. Lisaks tajutakse
kultuurmaade hoidmises teatavat eetilist mõõdet – taluniku kohus on
oma töö kaudu mitte lasta väärtuslikku kultuurmaastikku kaduda.

Siit tuleneb vastuolu selle grupi inimeste jaoks – talude kultuur-
maade säilimise loomulikuks viisiks peavad nad põllumajandusliku
tootmise jätkumist. Põllumajanduslik tootmine aga (vähemalt neile
tuntud/kättesaadaval viisil) ei ole majanduslikult tasuv. Maastiku
hooldamine lihtsalt maastiku enda pärast on nende jaoks arusaama-
tu lahendus.

Välitööde toimumise ajaks oli Karula rahvuspargi elanikel juba mõnda aastat olnud võimalik taotleda maastikuhooldustoetust. Heinamaade niitmise ja puisniitude võsast puhastamise eest maksti hektaritoetust, mille eesmärk oli tasuda talunikele väärtuslike maastike hooldamisega tehtud kulutused. Sellesse meetmesse suhtusid kõnealuse grupi liikmed üldiselt heakskiitvalt, kuid märgiti ära, et see on ebaotstarbeks asjade korraldus. Loomade karjatamine hoiaks maastiku „loomulikul viisil“, ühtlasi inimese jaoks vähem energiamahukal viisil võsast puhtana. Tajuti ka teatud võõristust heinamaa niitmise suhtes lihtsalt maastiku korrastamise eesmärgil, nii et niidetud heina tegelikult tarvis ei ole, sest loomi ei peeta.

2.2. Rahvuspargi ja looduskaitsega seotud hoiakud

Karula rahvuspark on põliselanike elukogemuses hiline ja suhteliselt vähetähtis uuendus, mis nende elu praegu kuigi palju ei mõjuta. Suhtumine rahvusparki on valdavalt neutraalne, öeldakse, et rahvuspargi tegemistega ei olda kursis, et see ei puutu nende elusse, neid ta ei sega. Rahvuspark on üks neid uue aja elu nähtusi, mis on astunud selle argielu asemele, millega nõukogude ajal harjunud oldi.

Põliselanikud hindavad rahvuspargi tegevust kultuurmaastike hooldamisel. Rahvuspark niidab heinamaid ja korrastab puisniite nii oma jõududega kui maksab maastikuhooldustasusid inimestele, kes eramaadel samasuguste alade korrashoiuks tasu soovivad. Hoolimata üksmeelest põliselanike ja rahvuspargi vahel kultuurmaastike väärtustamisel, ei ole selle grupi liikmed eriti agarad olnud maastikuhooldustoetusi taotlema.

Mõnevõrra häirivana kogetakse rahvuspargiga asjaajamisel kaasnevat „paberimajandust“ ja kohustust oma tegevust rahvuspargiga kooskõlastada. Samas mõondakse, et enamasti on vajalikud kooskõlastused rahvuspargilt ka saadud. Leitakse, et on hea, kui on olemas mingisugune kontroll inimeste tegevuse, eriti metsaraiete osas, *muudu na võtava kõik mõtsa maha* (N).

Mõned intervjueeritud selles grupis olid kriitiliselt meelestatud rahvuspargi metsamajandamise poliitika suhtes. Informant, kellel on suur eramets rahvuspargi piiridest väljaspool, kuid selle lähedal, ütles:

Teda [metsa] peabki tegelt hooldama, teda ei saa päris niimoodi jätta. /---/ Teda tuleb ikka harvendada ja riknenud vällä ja. /---/ Too on minu teada ikka meie riigi rikkus. /---/ No rahvuspark ongi, see ongi, seal ei tohi midagi teha. Seal ei tohi neid kuradi [kopra] tam-misi lõhkuda, kopra kuhilikke lõhkuda, aga... Omal ajal, vene ajal kaevati, päris vanasti ju käsitse kaevati kraavid ja see oli mõttega, et mets kuivaks saada, vesi ära juhtida. Nüüd on rahvuspargil ikka siuke mõte, et paneme need kraavid kõik kinni, kurat. Ujutame kõik üle. Vaata, siin ta nüüd kuivab, siin tuul lükkab ta maha, seal on toored ka sees. Kus ürask tuleb, ürask tulebki riknend puu sisse. Säält ta läheb teise metsa kõrvale, laiali. (M)

Selle nõukogude ajal metskonnas töötanud mehe jaoks on mets elukõige majanduslik ressurss. Tema elukogemuse ja arusaamade kohaselt on inimese kohus metsa hooldada, sest nii saab metsast suuremat majanduslikku kasu. See ei ole siiski üksnes kasumitaotlusele orienteeritud mõtlemine, vaid sisaldab ka eetilist ja esteetilist mõõdet. Hea peremees ei jäta oma metsa kobraste üleujutuse alla, ei jäta kuivanud ja mahakukkunud puid metsa. Selline käitumine tähendab tema arusaamade kohaselt hooletust või rumalust. Hooldamata mets ei ole põliselanike arvates ka ilus. Ilus on nn parkmets, kus metsaalune on koristatud, kuhu on rajatud teed ja puhkekohad.

Aga kui võtta nüüd seda rahvusparki tervikuna, siis mis te arvate, kui seal nüüd tuul murrab, kobras ujutab üle, kui ta on džungel. No misuke inimene sinna džunglisse läheb? Mis seal on vaadata? Inimene tuleb ikka vaatab ilusat kohta, mingit järve või mingi kõrge mägi, kus on mingi kaugel vaade või mis pakub silmale niikui vaatamist. Aga no misasja on siuke, kui ta on roiskuv vesi, haiseb, puud on risti-rästi tuulega, tormiga maha lükand, ta mädaneb seal. Ma ei leia sealt mitte mingit vaatamisväärsust. Siukest asja võib olla seal ühe hektari ulatuses, kus teeviidad näidaku, et vot misasja võib loodus teha /---/. (M)

Negatiivse varjundiga mõistet „džungel“ kasutavad mitmed teisedki intervjueritud kohaliku maastiku tähistamiseks, pidades selle all silmas nii metsa ja võsa rohkust kui ka metsa hooldamatust.

Siin põrkub kaks erinevat suhtumist metsa väärtusesse: mets kui majanduslik ressurss ja mets kui looduskaitseline ressurss. Kõige

vähem sekkutakse rahvuspargis metsa looduslikesse protsessidesse loodusreservaadi alal, kus „välistatakse igasugune inimese sekkumine metsa arenguprotsessi“ (*Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava...*: 18). Seevastu piiranguvööndis, kuhu kuulub põhiosa püsi-asustusega alasid, on „metsad maastikupildile omane element, millel on majanduslik, rekreatiivne ja turismiväärtus“ (samas: 18). Seega on rahvuspargi alal määratletud vööndid, millel on erinev eesmärk ja väärtus ning kus kehtivad erinevad metsa majandamise eeskirjad.

Eelkõige tundubki inimestes võõristust tekitavat reservaadi- ja muud alad, kus inimõju püütakse hoida minimaalsena. Koos kopratammidega, mida leidub arvukalt ka kultuurmaastiku (piiranguvöötme) alal, ning hiljuti kasutusest välja jäänud ning võsastunud põllumaadega tekibki koondpilt „džunglist“.

Looduskaitse teema üldisemalt ei lähe intervjueeritud põliselanikele eriti korda ja nad ei näi rahvuspargi sellesuunalise tegevusega eriti kursis olevat. Teemad, mis nende jaoks on aktuaalsed, haakuvad põllumajandusega (võsa hävitamine ja kultuurmaade hooldamine) või metsandusega (koprad, mets kui majanduslik ressurss). Nad tunnevad küll uhkust ilusa kuplilise maastiku üle, kuid ei suhestu kuigivõrd liigilise mitmekesisuse, elupaikade või loodusmaastike kaitse teemadega.

3. UUSTULNUKAD

Selle grupi moodustavad 11 intervjueeritut. Kõik selle grupi liikmed elavad Karula rahvuspargi piires. Neist üks on põliselanik, st elab oma sünnikodus. Kahe erandiga olid selle grupi esindajad Karula rahvuspargi alale kolinud umbes kümmekond aastat või vähem enne välitööde toimumist. Kuuel selle grupi liikmel (neist kaks abielupaari) on peale Karula rahvuspargis paikneva eluaseme korter linnas, neist üks abielupaar ja üks üksik intervjueeritu nimetavad oma Karula kodu „teiseks koduks“, st põhiline eluase on linnas. Kõik ülejäänud peavad oma koduks Karula rahvuspargis paiknevat eluaset.

Enamik uustulnukatest on linliku taustaga, elanud põhiosa oma varasemast elust mõnes Eesti linnas. Enamik grupist on keskealised ja noorema põlvkonna inimesed, põhiliselt 30.–40. eluaastates. Ena-

mik uustulnukatest on kõrgema haridusega (seitsmel lõpetatud, ühel lõpetamata kõrgharidus).

Selle grupi inimeste sissetulekute skeem on võrdlemisi mitmekülgne. Mitmed neist kombineerivad riigitööd turismiteenustest või lepingulistest töödest saadava sissetulekuga, teatud määral ka oma talutoodangu müügiga.

Nimetan selle grupi liikmeid uustulnukateks esiteks sellepärast, et ülejäänud intervjueeritutega võrreldes on nad kõnealusesse piirkonda kolinud suhteliselt hiljuti, teiseks sellepärast, et ka paljud kohalikud elanikud nimetavad neid sarnaselt – „ued“, „uustulnukad“.

3.1. Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud

Kui põliselanikel moodustab praeguste elutingimuste taustsüsteemi nõukogudeaegne elukorraldus samas maapiirkonnas, siis uustulnukate jaoks on selleks taustsüsteemiks linnaelu, paljudel noorematel peamiselt Eesti Vabariigi aeg.

Uustulnukad on langetanud teadliku otsuse kolida linnast maale elama, seega kerkis küsimus, mis olid selle otsuse põhjused. Selgituseks toodi nii linnaelu kriitikat kui maaelu võlusi: linna müra (ka infomüra) vs maa vaikus, kindlatel kellaaegadel tööl käimise kohustus linnas vs suurem ise otsustamise vabadus maal, linnaelu närvilisus vs maaelu rahu. Mitmel juhul kirjeldati maad kui linnast „meeldivamat elukeskkonda“, mõeldes selle all ilusat loodust ja privaatsust.

Põhiliselt tullakse ikka sellepärast, et teatakse, et siin on ilus ja rahulik looduskeskkond. Jah, see loodus ja privaatsus ikkagi. (M)

Meeldiv elukeskkond ja elukvaliteet ongi märksõnad, mis võtavad kokku uustulnukate positiivse suhtumise maaellu. See hõlmab nii esteetilist, rahulikku ja vaikset keskkonda kui ka teatud eelistusi elulaadis nagu iseseisvus, vabadus rutiinsetest kontoritöö kohustus-test. Maaelu ei tähenda uustulnukate jaoks automaatselt põllumajanduslikku tootmist. Ka ei eeldata, et talumajapidamine peaks end ise täielikult ära tasuma. Mitmed uustulnukad peavad normaalseks, et pere peamine sissetulek tuleb muust allikast (palgatöö, äriettevõte) ja selle grupi inimesed saavadki enamasti oma sissetuleku muudest allikatest. Nende jaoks ei ole talu tootmis- või majandusüksus, mis

peaks temasse mahutatud töö ja energia toodete müügiga ära tasuma. Talukoha eest hoolitsemise „tasuna“ nähaksegi elukeskkonda, võimalust elada looduse keskel, rahulolu valitud elukohaga.

Aga no minu jaoks on tasu ka see, et ma saan istuda siin pingi peal ja vaadata, kuidas lind lendab ja nii edasi. Ka see on tasu. Ma ei pea porgandit minema müüma, see ei ole mulle ainuke sissetulek, mul on nagu selle tasu koha pealt raske öelda. (M)

Erinevalt põliselanikest tajuvad uustulnukad oma elupaika mitte hääbuva ja tühjenevana, vaid võimalusi pakkuva, areneva ja noori ligitõmbava kohana. Tõdetakse, et elu ääremaal esitab kohati suuremaid nõudmisi kui linnas, aga seda argielulist ebamugavust ei esitata kuigi olulise miinusena.

Põliselanikud märgivad õigustatult, et asustustihedus ja ka inimestevaheline suhtlus on nüüd hõredam kui mõnikümmend aastat tagasi. Uustulnukatel selline ajaline võrdlusmoment puudub, nad on valinud selle paiga oma koduks sellisena, nagu see praegu on, ja hindavad seda just taolisena. Privaatsus on ju nende jaoks üks olulisi väärtusi.

Hõredam asustus, kaugus kaubanduskeskustest ja sõpradest-sugulastest ei ole uustulnukate jaoks selline probleem nagu põliselanike jaoks. Kõik uustulnukad on autoomanikud ja möönavad, et ilma autota poleks nende elustiil maal võimalik. Linnaelu taustaga inimestena suhtuvad nad pikkadesse autoga läbitavatesse distantssidesse rahulikult. Autostumine ja elatustase, mis seda võimaldab, on seega olulised uue maaelu eeldused.

Mitmed uustulnukad tajuvad end osana linnast maale kolimise lainest, teadvustavad end suurema sotsiaalse protsessi osana. Linnast maale kolijaid iseloomustab nende arvates see, et otsitakse *uusi väljundeid ja väljakutseid*, midagi harjumuspärasest linnaelust erinevat. Mitmed uustulnukad räägivad maale kolimise otsusest kui elustiili valikust. Uustulnukad ise leiavad, et uustulnukate grupp Karula rahvuspargis on mingis mõttes üht tüüpi inimesed:

... tõenäoliselt koonduvad siia mingisugused sarnaste huvidega inimesed. (M)

Ja tulnud on selline täiesti uus kontingent ja minu meelest väga mõnus kontingent, kes on tulnud just selle pärast siin. (M)

... just viimasel ajal on hakanud ikka päris noori inimesi tulema. Tundub, et siinses keskkonnas on inimestele kas siis mingisugused väljakutsed tekkinud või lihtsalt enese proovilepaneku mõttes. Kahekümnendates aastates inimesi on just viimasel ajal päris palju tulnud ja lapsi on sündinud /---/. (M)

Iseloomustades samalaadset protsessi lääneriikides, väidab Marc Mormont: „Maaelu kujutab endast /---/ teatud eluviisi või teistsugust ühiskonnamudelit. /---/ Selle eesmärgiks ei ole taasluua endis-aegset eluviisi, vaid välja arendada tänapäeval üldlevinutest erinevaid ühiskondliku ja majandusliku tegevuse viise.“ (Mormont 1987: 18). Tõenäoliselt võib sama väita ka nende Karula rahvuspargis intervjueeritute puhul, kes seostasid maale kolimise otsuse linnaelu kriitikaga. Samas näib, et mõnede teiste uustulnukate puhul ei ole tegemist mitte niivõrd uue ühiskonnamudeli otsimisega kui tõsi-asjaga, et tänapäeval on maaelu mitmes mõttes linnaelule lähedasm kui kunagi varem. Autostumine, kommunikatsioonivahendid ja põllundusest kui põhilisest sissetulekuallikast loobumine on toonud maaelu aedlinnaelule lähemale. Seega osa uustulnukate grupist ei ole tulnud maale elama sellepärast, et see on linnaelust nii erinev, vaid sellepärast, et maal saab elada enam-vähem sama moodi nagu linnas.

Erinevalt põliselanikest, kellest mitmed süüdistavad maaelu raskustes tööpuudust, arvavad uustulnukad, et töid, mis ootavad tegemist, ja võimalusi, millest võiks kinni haarata, on rohkem, kui kohaliku tööjõuga on võimalik ellu viia. Probleemiks peavad nad tööjõupuudust, mitte tööpuudust.

Uustulnukad erinevad põliselanikest ka selle poolest, et nad ei arva, et maaelu peaks tähendama esmajoones põllumajanduslikku tootmist. Taimseid või loomseid saadusi tootev talu on nende arvates maainimese jaoks üks võimalikke elatusalasid, kuid kaugeltki mitte ainuke. Teiseks on uustulnukad paindlikumad, nad kombineerivad erinevaid sissetulekuallikaid, katsetavad erinevaid võimalusi – riigitöö või lepinguline töö, turismiteenused, tootmine, koostisprojektid.

Ülejäänutega võrreldes iseloomustab uustulnukaid mõneti parem informeeritus ja avaram silmapiir. Neil on kindlad seisukohad Eesti (põllu)majanduse hetkeseisu ja tulevikuperspektiivide suhtes, nad

arutlevad erinevate elatusalade tulevikuväljavaadete üle, sh Euroopa Liidu kontekstis. Uustulnukad on teadlikud mitmesugustest riiklikest toetussüsteemidest ja fondidest nii põllumajanduse kui keskonnakaitse vallas ja oskavad neid kasutada.

Intervjueeritud uustulnukate seas on kaks talupidajat (lamba- ja piimakarja talu, mõlemad mahetootjad), kelle jaoks talupidamisest saadav tulu moodustab olulise osa leibkonna sissetulekust.

Traditsioonilisi taluloomi, eriti lambaid ja hobuseid peavad uustulnukad mõnikord emotsionaalsetel, turismiga seotud kultuuripärandi hoidmise või maastikuhoolduse eesmärgil. Põhjuseks, miks kavatsetakse lambad võtta või on juba võetud, mainiti näiteks, *sest lambad on toredad, sest lastele meeldivad ja nad hooldavad maastikku*.

Peale kahe tootmistalu pidaja hindasid ülejäänud uustulnukad oma põllumajanduslikku tegevust ja selle osatähtsust pere eelarves suhteliselt tagasihoidlikuks. Selles grupis on mitmeid, kes välistasid põllumajanduse kui elatusala enda jaoks täielikult.

Enamik uustulnukaid (sh tootmistalude pidajad) ostavad põhiosa oma toiduvarudest regulaarselt poest, turult või ümbruskonna teiselt taluomanikelt. Aiapidamisest loobumise põhjenduseks tuuakse ajapuudus, poekauba madalam hind ja mugavus. Mõnede uustulnukate jaoks on maamajapidamine koht, kus ei viibita pidevalt ja kus tahetakse pingelisest (linna)tööelust puhata. Seetõttu ei taheta sinna täiendavaid aiapidamise kohustusi. Teised selle grupi liikmed peavad spetsialiseerunud tootmistalu, turismitalu ja/või käivad tööl väljaspool kodu, nii et põhitöö kõrvalt ei jää aiapidamise jaoks aega.

Ka põliselanikud räägivad aiamaa koomaletõmbamisest. Nende kahe grupi hoiakute vahel on siiski erinevus – uustulnukate jaoks on aiamaa puudumine või väiksus iseenesestmõistetavam. See, et põhiosa toidust ostetakse poest, on nende kui endiste linnaelanike jaoks loomulik elulaadi osa.

Tavapäraselt põllumajanduslikku tootmist Eestis hindavad mitmed uustulnukad globaalse konkurentsi tingimustes ebarentaabliks. Nende arvates ei ole Eesti põllumajandustoodetel lootust võistelda soojema kliimaga piirkondade toodangu omahinnaga.

Uustulnukate grupist kolm inimest meenutas, et 1990. aastate alguses olid nad püüdnud mõnda aega väikest tootmistalu pidada, kus kasvatati eri liiki koduloomi, teravilja ja köögivilju, aga see ei

tasunud majanduslikult ära. Seega loobuti seda tüüpi talupidamisest ja otsiti uusi turunišše.

Arutledes võimaluste üle, kas ja kuidas oleks Eesti oludes võimalik põllumajandusalasest tegevusest elatuda, leiab kaks selle grupi liiget, et see eeldab lisaväärtuse andmist tootele (lugu, legend, ideoloogia, kvaliteet):

Aga tuleb väärtustada kaupa sellisel viisil, et ta hakkab ära tasuma – no kas lambapidamine tasub ära, no ma ei tea. Lihahind on vist hetkel suhteliselt normaalne, aga kui väärtustada neid nahku, seda villa, teha patju nendest, rääkida see jutt sinna juurde, et kui tervislik neil magada on, siis noh, see paneb selle asja tasuma. Siin kilohinnaga müües kindlasti ei tasu ära. (M)

Aga see tasuvuse asi sõltub ju suuresti ka tarbijast, linnainimesest. Et kui tal ikka rahalisi võimalusi on, siis ta ikka loodetavasti hakkab väärtustama kvaliteeti. Tähendab, et ei ole ainult need kilokalorid, mis sa sealt kätte saad, vaid on ka see, et kuidas ta on toodetud ja mis teekonna ta on läbind. Sihuksed asjad. See on nagu inimeste teadlikkuse küsimus ka. (M)

Need kaks intervjueeritud hindavad lambakasvatussaadusi nišitooteks, mille sihtgrupina nad näevad jõukat (linlasest) tarbijat, kes otsib kvaliteetseid tooteid. Sõna *teadlikkus*, millega eelnevas intervjuulõigus iseloomustati potentsiaalset tarbijat, tähendab teatud väärtushinnangute jagamist, käesoleval juhul eelkõige looduslähedust, tervislikkust. Ka intervjueeritud ise jagavad sama väärtussüsteemi.

Inimeograaf Harvey Perkins on maapiirkondade ressursikasutuse muutumist ja maaelu kaubastamist käsitlevas uurimuses kirjeldanud nn uusi põllumajandus- ja aiandustooteid, mille tekkimist soodustab tarbimisele orienteeritud elustiil, mood ja tervise tähtsustamine. Uute nišitoodete sihtrühmaks on peamiselt linnade jõukad kliendid. Uute põllumajandustoodete turustamisel rõhutatakse toodete kvaliteeti, uudsust, elustiili juurde kuuluvust ning sedakaudu tervislikkust, sotsiaalset staatust ja kultuurilise kapitali kogumist. Sellesse kategooriasse kuuluvad erilised looma-, linnu- ja kalaroad, pähklid, seemed, lilled, puuviljad ja marjad, vill jt loomsed ja taimsed kiudmaterjalid, mahetoidu ja -tekstiiliku tootmine kui valdkond tervikuna. (Perkins 2006: 248–249)

Veel iseloomustab Perkinsi käsitluses uusi põllumajandustooteid see, et toote lisandväärtusena (*added value*) võidakse välja arendada temaatilised turismiatraktsioonid (Perkins 2006: 248). Karulas on katsetatud seda kahes talus, kus ühe tegevusalana kasvatatakse marju – ühes talus maasikaid ja teises jõhvikaid. Mõlemad talud on liitunud turismitalude ketiga ja korraldavad lisaks oma marjade müügiele ka temaatilisi külastuspäevi, sidudes sel viisil tootmise turismialase tegevusega.

Lisandväärtusega nišitoodetel, mille sihtgrupiks on jõukas linnalasest tarbija, näib seega Karula rahvuspargis alal elavate uustulnukate silmis perspektiivi olevat. Osalt mõjutab toodete valikut siinne pinnamood – kupliline ja vahelduva pinnasega maastik ei sobi suuremahulise mehhaniseeritud intensiivtootmise jaoks. Osalt võib siin näha ELi põllumajanduspoliitika rakendumist kohalikul tasandil. Üldisest põllumajanduspoliitikast lähtuvalt eelistavad erinevad fondid teatud tegevusalasid meelsamini rahastada. Euroopa Liidu eeskujul on ka Eestis juba mõnda aega otsitud alternatiivse tootmise viise maapiirkondades ning loodud fonde ja meetmeid vastava tegevuse soodustamiseks.

Lisandväärtusega nišitoodete kõrval peavad uustulnukad teiseks perspektiivikamaks ettevõtluse haruks maapiirkonnas turismiga tegelemist. Välitööde ajal said turismiteenustest rohkemal või vähemal määral sissetulekut või planeerisid turismindusega tegelema hakata kaheksa inimest uustulnukate grupist.

Noh, kuna põllumajandus ei toida ära ja iga päev riigitööl käia on kah suhteliselt mõttetu või tülikas, eks. /---/ Ja turism on siis lihtsalt üks selline väljund ja praegu tundub, et üks lihtsalt selline perspektiivikas ja noorem väljund, et kuidas maal ära elada ja sissetulekut saada. (M)

Rahvuspark on turismitalu tegevuseks mitmes mõttes soodne keskkond, mis meelitab nii loodushuvilisi kui kultuuripärandist huvitatud külastajaid oma vaatamisväärsustega tutvuma. Rahvuspargi ja turismitalude vahel võib kujuneda vastastikku kasulik suhe – rahvusparki külastama tulnud inimesed vajavad majutust ja toitlustamist ning ostavad tooteid ka turismitaludest ning vastupidi, turismitaludel on võimalik pakkuda oma külastajatele atraktsioonina välja rahvuspargi matkaradu ja vaatamisväärsusi. Külastajate jaoks oma-

korda tähendab turismitalude olemasolu rahvuspargis kontsentreeritumaid ja mitmekesisemaid valikuvõimalusi.

Ühegi selle grupi informandi jaoks ei olnud turismiga tegelemine ainuke sissetulekuallikas, vaid lisasissetulek, mida kombineeriti muude elatusaladega. Ka suhtumine turismialase ettevõtluse laiendamisse oli enamasti ettevaatlik. Turism on küll valdkond, mis võimaldab maapiirkonnas sissetulekut saada, kuid inimesi häirib piiri häägustumine privaatsuse pereelu ja külastajatele avatud poole vahel. Räägitakse enda ja oma elustiili müümisest.

/---/ praegu me müüme iseennast, oma elu ja siis seda maastikku, mis siin nagu visuaalse väärtusena olemas on. Aga teatud hetkel saabub see piir; kus ei taha enam iseennast müüa /---/. (M)

Turistidelt saadav lisasissetulek annab võimaluse valitud elustiili jätkata, probleemiks on see, kuidas leida mõistlikku tasakaalu eesmärgi ja abinõu vahel ehk et külastajate rohkus valitud elustiili pere-rahvale vastuvõetamatuks ei muudaks.

3.2. Rahvuspargi ja looduskaitsega seotud hoiakud

Uustulnukaid iseloomustab suhteliselt tugev seos rahvuspargiga. Kolm selle grupi inimest on tulnud elama Karulasse nimelt seetõttu, et siin on rahvuspark. Rahvusparki nähakse osaliselt kui kvaliteetset kinnisvarapiirkonda, kus on tagatud keskmisest hooldatum maastik ja püsivalt madal asustustihedus (privaatsus).

See maastik ja asjad siin meeldisid. Ja endale oli oluline see, et oli kaitseala, et on teatavad garantiid elukvaliteedile. (M)

Uustulnukate hoiak rahvuspargi ja tema tegevuse suhtes on aktiivsem kui põliselanikel. Nad on rahvuspargi projektidest ja eesmärkidest paremini informeeritud, samuti näivad nad mõistvat sügavamalt rahvuspargi tegevuse laiemaid ideoloogilisi ja majanduslikke tagamaid. Looduskaitse on uustulnukate jaoks implitsiitne väärtus, millel on kindel koht nende maailmavaates ja väärtushinnangute seas. Looduskaitse vajadusele viidatakse kui millelegi iseenesestmõistetavale. Tervisliku elamise ja tervisliku elukeskkonna teema on nende jaoks seotud looduskaitse teemaga.

Uustulnukaid võib nimetada aktiivseteks rahvuspargi dialoogi-partneriteks. Neil on selged seisukohad rahvuspargi erinevate tege-

vussuundade heade ja halbade külgede suhtes, nad arutlevad rahvuspargi tegevuse ja seisukohtade põhjendatuse üle ning kasutavad erinevaid ametlikke ja ebaametlikke strateegiaid oma seisukohtade teatavakstegemiseks rahvuspargi administratsioonile. Tõenäoliselt on neil sedakaudu oma roll mängida ka rahvuspargi tegevussuundade kujundamises.

*Ja ma üritan seda oma arusaama ka rahvusparki edasi anda /---/
Ja noh, tundub, et park saab kah neist asjadest samamoodi aru. Ja
eks ta peabki olema kohaliku elaniku ja pargi koostöö, see väljund,
mis siis tuleb. (M)*

Loomakasvatusele spetsialiseerunud talunikud uustulnukate seas teadvustavad selgelt, et nende tegevus hooldab maastikku, ja toovad seda esile kui üht olulist aspekti, mis annab talupidamisele mõtte.

*Ja [loomapidamine on] selline elustiili küsimus kah rohkem, et
mis sa siin maal siis niisama istud. Võib-olla oleks jupp maad liht-
sam, kui üldse ei teeks maal midagi ja käiks linnas tööl. Aga eks ikka
seob maaga see töö /---/. Ja maade kultuuristamine on ju kah üks
oluline asi. (M)*

Sama informant nendib, et rahvuspargi Kolski-Rebasemõisa piirkonnas on just uued püsielanikest talunikud viimase viie aasta jooksul piirkonna muutnud „džunglist“ väärtuslikuks kultuurmaastikuks. See informant peab kultuurmaastikku loodusmaastikust ilusamaks ja väärtuslikumaks. Ta arvab, et ka rahvuspargi jaoks võiks olla prioriteet nimelt (pool)kultuurmaastikud.

Kaks inimest uustulnukate grupist mainis kultuurmaastiku hooldamisega seoses heinamaade liigirikkuse säilitamise vajadust. Poollooduslikud niidud on looduskaitse seisukohast väärtuslikud, sest seal kasvab liigiliselt rikas taimekooslus. Loodusliku mitmekesisuse ehk liigilise rohkuse kaitse on aga tänapäeva keskkonnakaitse üks prioriteete. Heinamaade ehk niitude säilitamiseks on vaja, et neid kord aastas niidetaks ja niidetud hein maapinnalt ära viidaks. Looduskaitse seisukohalt on ükskõik, mida niidetud heinaga hiljem peale hakatakse – kas on loomi, kes seda talvesöödana vajavad, või põletatakse hein ära. Kuigi ka viimast varianti on kasutatud, peavad nii looduskaitse spetsialistid kui kohalikud inimesed mõistlikumaks varianti, kus niidetud heina kasutatakse koduloomade toiduks.

2001–2004 viidi Karula rahvuspargis läbi Euroopa Liidu LIFE-Nature programmi projekt „Natura 2000 biotoopide alalhoidmine Karula rahvuspargis“. Projekti peamine eesmärk oli „tagada poollooduslike niitude säilimine Karula Rahvuspargis“ (*LIFE projekt 2001–2004*). Projekti üks tegevusi oli soodustada, et kohalikud elanikud kariloomi peaks – see tingiks vajaduse varuda loomadele talvesööta ja ühtlasi niitude hooldamise. Projekti koordinaatori sõnul:

Aga põhimõtteliselt selle alt [LIFE-Nature projekti raames] loomi küll on siia ostetud ja elanikele nagu antud. Selle mõttega, et neid maastikke nagu hooldada, ja et oleks seda heina kellelegi teha ja oleks seda karjamaad kellelgi vaja. Et säiliks need vaateväljad, mõned loodusväärtused, mis veel täna olemas on. (M)

Ülaltoodud tsitaat ja kõnealune projekt tervikuna illustreerivad hästi „kaitsemaastike“ (*landscape of protection*) põhimõtteid. Võrreldes ajaga, mil kultuurmaastik kujunes talude põllumajandusliku tootmise käigus, on toimunud huvitav pööre, kus eesmärk ja vahend on kohad vahetanud. Varem oli heina- ja karjamaid tarvis selleks, et hobused, lambad ja veised ületalve pidada. Nüüd on tarvis pidada hobuseid, lambaid ja veiseid, et heina- ja karjamaad ära ei kaoks. Liikumapanev jõud on siin keskkonnakaitse, mis pakub nii tegevuse ideoloogilise põhjenduse kui raha selle elluviimiseks. Niidukoosluste kaitse kiiluvees saab kasu ka kultuuripärandi kaitse – säilib mosaiikne külamaastik ning suureneb koduloomade arv majapidamistes ehk teisisõnu jätkub „traditsiooniline elulaad“.

KOKKUVÕTE

Eelnevas võtsin kokku kahe Karula rahvuspargis elava inimeste rühma arvamused maaelu, talupidamise ja rahvuspargi tegevuse suhtes. Need kaks gruppi moodustusid intervjueeritute poolt väljendatud hoiakute alusel – sarnaste seisukohtade esindajad on kogutud ühte gruppi. Uustulnukate ja põliselanike koondportree põhjal võib öelda, et nad esindavad kahte erinevat maaelu kirjeldust ehk representatsiooni. Maaelu representatsioon on kultuuriline mõiste, kirjeldus või kujutluspilt, mis eksisteerib sotsiaalsel tasandil. Omaksvõetud maaelu kirjelduse kaudu määratlevad inimesed, mis on maaelu

iseloomulikud väärtused, mida ühiskond maapiirkonna elanikult ootab või millised elatusalad maaeluga kokku sobivad.

Põliselanike jaoks tähendab maaelu üldjoontes põllumajandust ja metsandust. Seega esindavad põliselanikud põhiosas nn modernistlikku maaelu paradigmat, mille kohaselt maaelaniku iseenesestmõistetav elatusala on seotud põllumajandusliku tootmise või metsandusega. See on hoiak, mida ei seata kahtluse alla ja sageli isegi ei teadvustata. Enamik põliselanikest ei ole kunagi tõsiselt kaalunud teisi elatusalasid peale põllumajanduse. Kuigi reaalselt on enamik selle grupi liikmeid 1990. aastate jooksul oma kodust majapidamist koomale tõmmanud, tähendab maaelu ideaalis nende jaoks siiski talupidamist.

Kõrgema haridustasemega, laiema suhtlusvõrgustiku ja aktiivsema ellusuhtumisega uustulnukad vahendavad maapiirkonda teist laadi väärtushinnanguid ja toimetuleku strateegiaid. Maaelu tähendab nende jaoks elustiili ja elukvaliteeti, kultuurmaastik ja taluelu seostuvad märksõnadega nagu looduskaitse, tervislik eluviis ja pärandkultuur. Kuigi paljud neist ei pea oma kohuseks jätkata eelnevate põlvkondade eeskujul põllumajanduslikule tootmisel keskendunud elulaadi, ei tähenda see maaelu hääbumist. Küll aga teisenemist – uustulnukad on omaks võtnud teistsuguse maaelu kirjelduse ning kasutavad elatusallikana neid ressursse, mille eest ühiskond on valmis (rohkem) maksma (turism, keskkonnakaitse, kultuuripärand). Olles ise osa uuest maaelu kirjeldusest ja kandes selle väärtusi, aitavad nad kohandada reaalselt maaelu sellele kirjeldusele vastavaks.

ALLIKAD

- 2003.–2004. aastal Karula rahvuspargis läbiviidud välitööde materjalid on osalt autori valduses, osalt Eesti Rahva Muuseumi kogudes.
- Leetmaa, Kadri 1999. Kombed, keel, identiteet, traditsiooniline elulaad ja suhtumine looduskaitse Karula rahvuspargis. Etnosotsioloogiline uuring Kagu-Eestis ja Karula rahvuspargis. Aruanne. Võru Instituut. Käsikirjaline materjal Karula rahvuspargi administratsiooni valduses.

VEEBILEHED

- LIFE projekt 2001–2004. Natura 2000 biotoopide alalhoidmine Karula rahvusparkis.* Kokkuvõtte. <http://www.karularahvuspark.ee/?nodeid=66&lang=et>. Viimati vaadatud 30.1.2008.
- The Future of Rural Society. Commission communication transmitted to the Council and to the European Parliament on 29 July 1988.* Bulletin of the European Communities. Supplement 4/88. 1988. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. http://aei.pitt.edu/5214/01/001713_1.pdf. Viimati vaadatud 30.1.2008.
- Karula Rahvusparki kaitsekorralduskava 2001–2005.* http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KKK_koostamine/Kaitsekorralduskava_2001-2005.pdf. Viimati vaadatud 30.1.2008.
- Ühine põllumajanduspoliitika lahtiseletatuna.* http://ec.europa.eu/agriculture/public/capexplained/cap_et.pdf. Viimati vaadatud 30.1.2008.

KIRJANDUS

- Cloke, Paul 2006. Conceptualizing Rurality. – *Handbook of Rural Studies*. Paul Cloke, Terry Marsden, Patrick Mooney (eds.). London; Thousand Oaks, Calif.; New Dehli: SAGE Publications, 18–28.
- Frows, Jaap 1998. The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands. – *Sociologia Ruralis*. Vol. 38, No. 1: 54–68.
- Gray, John 2000. The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community. – *Sociologia Ruralis*. Vol. 40, No. 1: 30–52.
- Halfacree, Keith 2006. Rural Space: Constructing a Three-Fold Architecture. – *Handbook of Rural Studies*. Paul Cloke, Terry Marsden, Patrick Mooney (eds.). London; Thousand Oaks, Calif.; New Dehli: SAGE Publications, 44–62.
- Mormont, Marc 1987. Rural Nature and Urban Natures. – *Sociologia Ruralis*. Vol. 27: 3–20.
- Perkins, Harvey C. 2006. Commodification: Re-Resourcing Rural Areas. – *Handbook of Rural Studies*. Paul Cloke, Terry Marsden, Patrick Mooney (eds.). London; Thousand Oaks, Calif.; New Dehli: SAGE Publications, 243–257.
- Silvasti, Tiina 2001. *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tammaru, Tiit, Hill Kulu, Inga Kask 2003. Siserände üldsunad. – *Ränne üleminekuaja Eestis*. Toim. T. Tammaru ja H. Kulu. Tallinn: Statistikaamet, 5–27.

RURALITY AND ITS REPRESENTATIONS

Liisi Jääts

Summary

This article is an inquiry into the coping strategies, choices and attitudes of the present day Estonian rural inhabitants, based on materials from ethnological field work conducted in Karula National Park in south-eastern Estonia in 2003–2004. Analysis of data from 30 qualitative interviews revealed two distinct groups of people who share similar views as well as generational affiliation and personal life background. In my analysis of the interviews, I proceeded from the concept of social representations of rurality. „Rural“ is conceptualized here as a socially constructed image or a representation, being constantly adapted and reconstructed. The shared social representations of rurality define what values people see as characteristic of rurality. It also influences the ways how people put the physical landscape into economic use.

As mentioned above, the analysis revealed two clusters of related attitudes, each characteristic of a group of local people. One of the groups, named here the „native“ inhabitants, is mainly populated by members of the older generation who were born in Karula or moved there in the 1950s and 1960s. The Soviet era in Estonia and memories of that time still make up an important part of their life-world. In describing current rural life, they stress the decreasing population and the decline in the local social life. The cultural landscape overgrown with bushes is experienced as a great problem by the native inhabitants. They do not see the future of their personal homestead as especially bright, either, as their children have opted for urban life. The native inhabitants do not pine for the Soviet times; but neither have they adapted completely to the changes and reforms in rural life that have taken place during 1990s. Their ideal of rural life is small-holdings focused on agricultural production. It can be said that for these people rural life is synonymous with agricultural production and forestry. Other types of livelihood do not quite fit in with their image of rural life. The National Park, established in

1993, is one of the new-era phenomena that do not play too great a role in the lives of the native inhabitants. The attitude toward the National Park is primarily neutral or indifferent. The old inhabitants identify with the National Park activities related to protection of cultural landscapes, while nature conservation, tourism and cultural heritage-related themes remain more distant for them.

The other group, named here „the newcomers“, comprises members of the younger and middle-aged generation, of who most have higher education. The newcomers had settled in Karula during the 10–15 years preceding the field work, some of them for the very reason that this is a protected area. For the newcomers, rural life is associated with keywords such as scenic natural surroundings, lifestyle and quality of life. Besides agricultural activity, farming means a healthy lifestyle, cultural heritage and nature conservation through preservation of semi-natural landscapes. Even though many of them do not feel an obligation to continue a way of life based on agricultural production like the former generations, this does not mean that rural life will die out. It will, however, change – the newcomers have adopted a different representation of rural life and their livelihood depends on resources for which modern society is willing to pay (more), such as tourism, environmental protection and cultural legacy. Being themselves a part of the new representation of rural life and bearers of its values, they help adapt rural life to something that conforms to this description.

СЕЛЬСКАЯ ЖИЗНЬ И ЕЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

Лийзи Яэтс

Резюме

Статья, рассматривающая стратегии выживания, проблемы выбора, поведения и настроенности сегодняшних эстонских крестьян, основывается на материалах полевых этнологических работ, проведенных в 2003–2004 гг. в Национальном парке Карула (Юго-Восточная Эстония). В результате анализа материалов 30 качественных интервью определились две группы людей, которых объединяют, прежде всего, единство во мнениях, а также принадлежность к одному поколению и их прошлое. При анализе интервью исходила из принятой в исследованиях села концепции, согласно которой при изменении ресурсов села меняются и социальные репрезентации.

В первую группу, группу так называемых «коренных жителей», входят в основном представители старшего поколения, родившиеся в Карула или переехавшие сюда в 1950–60 гг. Период Советской Эстонии и тогдашний порядок являются важной частью жизненного мира (нем. *Lebenswelt*) людей этой группы. При описании современной сельской жизни они отмечают снижение плотности населенных пунктов, уменьшение контактов между местным населением и обрастание кустарником культурного ландшафта. Будущее своего хозяйства видится для них не в особо светлых тонах, ибо большинство наследников коренных жителей решили связать свою жизнь с городом, и нет людей, которые продолжили бы жизнь хутора. Коренные жители не тоскуют по советскому порядку, однако не совсем приспособились и к изменениям и новшествам, пришедшим на село в 1990 гг. Их идеалом являются небольшие хутора, ориентированные на сельскохозяйственное производство. Можно сказать, что жизнь в деревне означает для них, в основном, сельскохозяйственное производство и лесоводство, другие же занятия и другой образ жизни не соотносятся с их картиной типичной сельской жизни. Для коренных жителей созданный в 1993 году Национальный

парк Карула – это одно из явлений нового времени, не играющее особой роли в их жизни, потому и отношение к парку в основном нейтральное или равнодушное. Коренные жители определяют себя к парку лишь при вопросах, связанных с охраной культурного ландшафта или вырубкой леса, другие же темы, касающиеся охраны природы, туризма и культурного наследия, остаются для них далекими.

Вторую группу, группу так называемых «новых пришлых», составляют представители молодого и среднего поколения, большая часть которых имеет высшее образование. Новые пришлые поселились здесь в последние 10–15 лет (ко времени проведения полевых исследований), и многие именно потому, что это охраняемая территория. Сельская жизнь соотносится для них с такими понятиями как красивая природа, жизненный квалитет и стиль. Жизнь на селе означает для них, помимо сельскохозяйственной деятельности, здоровый образ жизни, охрану культурного наследия и культурного ландшафта, а через них и охрану природы. Хотя большинство из них не видят своей обязанностью продолжение образа жизни предков, связанного с сельскохозяйственным производством, не означает это угасания жизни села или хутора. Скорее, это ее видоизменение – новые пришлые восприняли такую репрезентацию сельской жизни, и средством к жизни для них являются те ресурсы, за которые современное общество готово (больше) платить (туризм, охрана окружающей среды, культурное наследие). Являясь частью новой репрезентации села и неся в себе ее ценности, они приспосабливают реальную сельскую жизнь согласно ее описанию.